

Il luf turna

Antruras chatschà, oz protegì

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Al Calanda vivan otg lufs. Quai conferma La Quotidiana dals 31 da december 2012. Il «Blick» dals 6 da settember aveva già rapportà d'in luf giuven sper il Cunclas. Tge schess da quai la sontga Margriata da la chanzun: «Epi mav'ella sur Cunclas ô»? I constat ch'il luf turna**

en l'Europa centrala, e quai betg mo en las Alps: Lufs datti puspè en Germania, cunzunt en Brandenburg e tar ils Sorbs da Saxonia, dentant er en Saxonia bassa. Il magazin «The Economist» (Londra) dals 22 da december 2012 titulescha «Call of the wild» («clom da la cuntrada selvadia») in artitgel anonim da las pp. 111–114. L'introducziun, cun strusch trais lingias, pon ins translatar sco suonda: «La carstgaunadad ha extirpà ils lufs durant millennis. Oz vegnan els protegids. I cumparan puspè en quantitads – e cun els ina vegliandra ostilitad.» I suonda ina traducziun parziala da lez essai.

In millenni d'extirpaziun

Il text entschaiva en avust 2011 sper Arnhem (Pajais bass) cun ina sentupada tranter in'autista ed in luf. «Scienziads han examinà las fotografias [fatgas da l'autista] ed il cadaver d'in chavriel chattà d'aters. Sia gula era stgarpada or, sco che lufs èn disads da far. L'autista era pia l'emprima persuna dapi 1897 che veseva in luf en ils Pajais bass (...). La vieuta economica ha midà radicalmain la tenuta da la carstgaunadad areguard ils lufs (...). L'uman ha smess d'empruvar d'als extirpar, anzi, el ha entschavì a'ls proteger. Sia premura ha manà adaquella ch'ìls lufs èn vidlonder da colonisar intschess ch'ì avevan bandunà avant tschient onns (...). Durant la pli gronda part da l'istorgia resguardav'ins sco bun per la publicitad da mazzar lufs. L'onn 960 ha retg Edgar d'Engalterra pretais in tribut annual da 300 fols da lufs dal retg da Wales/Cymru (...). A la fin dal 15avel tschientaner eran

Scienziads nodan viadis straordinaris. In luf dal Piemunt dal sidvest ha vivì in onn entir sper Bonn, ins ha chattà dus lufs talians en las Pireneas, in luf da Slovenia è i tras l'Austria enfin en Italia nua ch'el ha fundà ina famiglia sper Verona.»

ils lufs apparentamain svanids d'Engalterra (...). Ma la muaglia dals emprims colonists [anglais] da l'America [dal nord] era sco in vagun-buffet per ils numerus lufs dals guauds sper l'Atlantic (...). Las citads han fixà premias generusas per lufs (...). 1657 han ins mazzà il davos a Boston, ma antruras sin la riva atlantica han survivì lufs durant l'entir 18avel tschientaner. En la retroterra èn els restads bler pli ditg ina greva smanatscha (...). 1850 muntavan talas premias per lufs mazzads 15% dal preventiv territorial da l'Utah. En il tschientaner passà ha la regenza dals Stadis unids surpiglià la chaussa. Enturn 1970 eran ils lufs extir-

pads dapertut, danor en Alasca ed en in'enclava en il Minnesota dal nord [sper il cunfin canadais] (...). En l'Europa dal vest, cun la creschientscha da la populaziun, han ins derschè il guauds per obtegnair laina dad arder; ins mangiava chorn chavriel e portg selvadi, quai ch'ìls lufs avevan pli baud maglià (...). Quests han ins extirpà plaun a plaun en il Benelux, Frantscha, Svizra, Norvegia, Svezia, Danemarc e la Germania dal vest; mo paucs survivevan anc en Italia e Spagna.»

La spezia sa derasa

La situaziun è sa midada plaun a plaun en la segunda mesadad dal tschientaner pas-

sà: «L'urbanisaziun, l'industrialisaziun e las entradas pli autas han incità il purs da bandunar l'agricultura e d'emigrar a las citads. Las pastgiras ed ils guauds ch'ins aveva antruras transfurmà en ers èn turnads a lur stadi natural. Regenzas han promovì reforestaziuns, per exempel nua che plantas protegivan da lavinias. Quai va vinavant: En ils davos ventg onns è l'areal forestal da l'Europa dal vest creschì per var 7% (...). Oz cumpr'ins dapli mangiativas en negozis gronds ch'en la champagna; perquai na chatsch'ins betg pli chavriels e portgs selvadis per necessitad. Las gruppas da chatschaders han gidà a reconstituì las populaziuns da lezs animals; quai vul dir dapli selvaschina, pia era dapli da magliar per ils lufs (...). Entant che la gliעד gieva a star en citads è la tenuta envers la natira, che resguardava cunzunt il niz, vegnida adina pli romantica. En ils Stadis unids han ins vuet il dies a l'ideologia da la 'clamada evident' ch'ì saja in duair moral da conquistar intschess dominads d'umans ed animals selvadis.» Quella furma americana dal naziunalissem ha formulà 1845 l'editur John Louis O'Sullivan (1813–1895) sco «our manifest destiny to overspread the continent allotted by Providence for the free development of our yearly multiplying millions»*. L'artitgel da «The Economist» rapporta: «La midada da l'opiniun publica ha manà a leschas per impedir la sparizun da las spezias periclitadas, en ils Stadis unids 1973 l'Endangered Species Act, en Europa 1979 a la Convenziun da Berna e 1992 a la Directiva 92/43/CEE u Directiva Habitats (...). Ils lufs èn turnads naturalmain en pajais europeics, grazia a la protecziun ed a l'urbanisaziun tras la carstgaunadad. I èn sa derasads da Finlanda a la Svezia, nua ch'ins als ha chattads 1977; atras las Alps, da l'Italia a la Frantscha, nua ch'ins ha identitgà il emprims l'onn 1992; da Pologna a la Germania suenter 1990; finalmain 2011 [da Germania] a la Belgia ed als Pajais bass (...). I han gust da l'aventura, sa

proceeschan e sa derasan svelto (...). Lufs creschids bandunan il triep e pon ir fin a 1000 km per chattar in agen revier ed in partenadi (...). Scienziads nodan viadis straordinaris. In luf dal Piemunt dal sidvest ha vivì in onn entir sper Bonn, ins ha chattà dus lufs talians en las Pireneas, in luf da Slovenia è i tras l'Austria enfin en Italia nua ch'el ha fundà ina famiglia sper Verona.»

Migraziuns

Ma la derasaziun dal luf po muntar ina catastrofa per allevatur da muvel. «L'onn 2011 en Frantscha han lufs mazzà var 5000 nursas (...). 2011 ha il parlament dals Stadis unids (...) vuschà leschas per s'enfuttar da las dretgiras e stritgar il luf da la glista da las spezias protegidas; el po ussa vegnir chatschà en las Rocky Mountains ed en ils stadis dals Lais gronds.» Durant l'enviern 2010–2011 vivevan almain 70 lufs en Piemunt, numnadain 14 trieps en las Alps e 3 sin l'Apennina. Ils auturs concludan: «L'istorgia stat da la vart dal luf. En la pli gronda part dal mund smi-nuescha la part da l'agricultura en il retgav da l'economia, entant che la populaziun rurala crescha.» Quai favurisescha era la derasaziun da l'urs, che blera gliעד ha pli gugent ch'ìl luf e ch'ins na tema betg da spiuonar. Ma adatg: «L'urs è pli privlus ch'ìl luf. Sch'ins disturba in urs, po' rebatter. Sch'ins disturba in luf, mitscha'l.» Paradoxal èsi però ch'ìls umans mitschan er da la champagna – dentant betg per tema dal luf, mabain tschertgond ina vita pli agrebla en citads. Quai ha num migraziun. Er ils lufs migreschan, ma tschertgond in revier cun mo in auter luf d'otra schlat-taina per fundar ina famiglia.

* «Nossa clamada evident' [èsi] d'ans derasan en l'entir continent che la providentscha ans ha attribui per sviluppar libramain noss miliuns [olmas] che sa multiplitgeschan mintg'onn.» Cità en: Howard Zinn (1922–2010), *A people's history of the United States*. New York (Perennial, Harper Collina, ISBN 0-06-052837-0) 2003, p. 151.